SŁOWNICZEK

ADMOR (hebr. adonejnu morejnu we-rabejnu = nasz mistrz, nauczyciel i rabi). Tytuł honorowy pojawiający się na nagrobkach niektórych wybitnych osobistości. W chasydyzmie określano tak przywódców duchowych, jak również wybitnych znawców Talmudu. Admor jest ponadto synonimem terminu rebe.

AGUDAT ISRAEL (hebr. Związek Izraela) – religijna partia polityczna Żydów ortodoksów, opozycyjna wobec ruchu syjonistycznego. Powstała w Katowicach w 1912 r. Swoimi wpływami obejmowała środowiska ortodoksyjne i częściowo chasydzkie W okresie międzywojennym była dominującą siłą w większości gmin żydowskich w Polsce. Jednym z jej liderów był słynny rabin Abraham Mordechaj Alter, przywódca chasydów z Góry Kalwarii.

BEJT MIDRASZ (hebr. dom nauki) – jedna z głównych instytucji i centrów społeczności ortodoksyjnej. Miejsce spełniające rolę bożnicy, miejsca modlitwy, ale jednocześnie studiów nad żydowskich prawem religijnym, do którego uczęszczali chłopcy i dorośli mężczyźni.

BUND (jid. Ogólnożydowski Związek Robotniczy na Litwie, w Rosji i Polsce) – żydowska partia polityczna o charakterze socjalistycznym powstała w Wilnie w 1897 r. W okresie międzywojennym była najliczniejszą żydowską partią robotniczą w Polsce. Jej program był w opozycji zarówno do ortodoksji, jak i syjonizmu.

CADYK (hebr. sprawiedliwy) – charyzmatyczny przywódca wspólnoty chasydzkiej, zwany także rebe. Wedle słów Elimelecha z Leżajska, autorytet cadyka opierał się na wierze w mistyczne wtajemniczenie oraz dziedziczną charyzmę, dzięki której stawał się on pośrednikiem między Bogiem a człowiekiem, czego przejawem miały być np. zdolności cudotwórcze. Większość cadyków tworzyła dynastie, przekazując swoją godność synom i zięciom.

CHASYDYZM (hebr. chasid = pobożny) – żydowski ruch odnowy religijnej o podłożu mesjanistycznym, zapoczątkowany w XVIII w. na Podolu i Wołyniu. Założycielem był Baal Szem Tow (Pan dobrego imienia) z Międzyboża (1700 lub 1698 – 1760). Oponentami *chasydyzmu* byli tzw. *mitnagdzi* (hebr. przeciwnicy), reprezentujący judaizm ortodoksyjny. Do najbardziej znanych dworów chasydzkich należała min. Góra Kalwaria, Bobowa, Kock, Lublin, Leżajsk Rymanów, Opatów, Nowy Sącz, Przysłucha.

CHEDER (hebr. pokój) – podstawowa szkoła religijna dla chłopców, przygotowująca zazwyczaj do nauki w jesziwie. Mogła mieć charakter prywatny lub należeć do organizacji społecznej. Naukę rozpoczynano zazwyczaj między 3 a 5 rokiem życia, a kończono ok. 13. Zakres zdobywanej wiedzy obejmował m.in. naukę czytania i pisania w języku hebrajskim, pamięciowe opanowywanie fragmentów z Biblii Hebrajskiej oraz tłumaczenie na język jidysz wybrane księgi, przede wszystkim Pięcioksiąg.

CMENTARZ ŻYDOWSKI (hebr. beit kwarot, dom grobów; beit olam, dom świata [wiecznego]). Zgodnie z tradycją żydowska cmentarz jest z jednej strony uważany za miejsce nienaruszalne, aż do momentu zmartwychwstania ciał w dniu Sądu Ostatecznego, z drugiej zaś za nieczyste w sensie rytualnym. Miejsce pochówki powinno być oznaczone nagrobkiem, natomiast cały teren cmentarza musi być ogrodzony murem lub płotem (ewentualnie rowem lub wałem). W oparciu o wskazania Talmudu, cmentarz powinien znajdować się ok. 25 metrów od najbliższego domu mieszkalnego. W końcu XVII wieku, z powodów sanitarnych cmentarze (nie tylko żydowskie) należało zakładać poza miastem. Na cmentarzu wydzielano oddzielne kwatery dla kobiet, mężczyzn i dzieci. W części dla kobiet wydzielano miejsca dla mężatek i panien. Zgodnie z żydowskim obyczajem, pobożny nie powinien być pochowany obok złoczyńcy; samobójców chowano pod płotem, a odszczepieńców od wiary – za płotem. Gdy na cmentarzy zabrakło miejsca, na stare kwatery nasypywano dwumetrową warstwę ziemi, aby pochówki mogły odbywać się z nienaruszalnością uprzednio złożonych tam zwłok.

DAJAN (hebr. sędzia) – Sędzia religijnego sądu rabinackiego (bejt din), składającego się zazwyczaj z 3 sędziów. Na jego czele stał przewodniczący, tzw. aw bejt din. Każda gmina posiadała własny sąd, który zbierał się zazwyczaj w dni targowe.

GMINA ŻYDOWSKA (jid. kahał, hebr. kehila) – podstawowa forma organizacyjna społeczności żydowskiej. Termin określa zarówno żydowskie skupisko, które posiada własną organizację wewnętrzną, samorząd z władzą oraz same władze, które kierują lokalną społecznością. Gmina organizowała całość życia żydowskiego na danym terenie i jej podstawowych instytucji, m.in. synagog, sądów, szkół, organizacji filantropijnych i mykw.

HITACHDUT (hebr. Związek) – Syjonistyczna Partia Pracy Hitachdut była organizacją świecką, łączącą hasła narodowe (syjonistyczne) i socjalistyczne, powstała na zjeździe w Pradze w 1920 r. Partia skupiała przedstawicieli inteligencji, pracowników umysłowych i pracującej młodzieży. Wedle Arona Dawida Gordona, do którego idei odwoływała się partia, przyszła żydowska siedziba narodowa winna być zbudowana na zasadach socjalistycznej równości, lecz nie droga rewolucyjną.

JESZIWA (hebr. posiedzenie) – uczelnia talmudyczna, do której uczęszczają nieżonaci chłopcy, po ukończeniu nauki w chederze. Program nauczania obejmował studiowanie Talmudu i literatury rabinicznej. Edukacja na tym poziomie rozpoczyna się w wieku ok. 13-14 lat, a kończy się wieku dwudziestu kilku lat.

LIGA PRACUJĄCEJ PALESTYNY (właściwie: Liga Pomocy Pracującym w Palestynie) – ciało koordynujące współpracę w organizacjach, popierających syjonistyczny ruch robotniczy w Palestynie (głównie wsparcie i pomoc materialna). Jej centrala mieściła się w Warszawie, w skład Ligi w okresie międzywojennym wchodziły takie ugrupowania syjonistyczne jak m.in.: Hitachdut, He-Chaluc, Ha-Szomer ha-Cair, Poalej Syjon-Prawica.

MACEWA (hebr. nagrobek) – tradycyjna forma żydowskiego nagrobka. Była to zazwyczaj płyta z kamienia lub drewna, ustawiono pionowo,, zwieńczona prostokątnym, trójkątnym lub półkolistym zakończeniem, umieszczona u wezgłowia lub w nogach zmarłego.

MASKIL (hebr. oświecony, inteligent) – na przełomie XVIII i XIX w. w taki sposób określano zwolenników i przedstawicieli haskali – żydowskiego oświecenia. Maskile postulowali chęć zerwania z tradycyjnymi formami żydowskiego życia, ukształtowanymi na przestrzeni wieków, swoją odrębnością kulturową i upodobnić się pod względem m.in. prawnym, zawodowym, językowym i kulturowym do otoczenie, w których mieszkali. Chcieli natomiast zachować religijną odrębność, choć w zreformowanej formie. Przywiązywali szczególna wagę do oświaty, wychowania i rozwoju literatury.

MINJAN (hebr. liczba) – zgromadzenie dziesięciu Żydów płci męskiej, po bar micwie (powyżej 13 roku życia), niezbędnych do odprawienia modłów w synagodze oraz niektórych ceremonii religijnych (np. odczytywania Tory).

MIZRACHI (od hebr. słów merkaz ruchani = centrum duchowe; w Polsce także jako Związek Mizrachi; Związek Wschodni) – była religijną żydowską partią polityczną skupiającą syjonistów-ortodoksów, założoną w Wilnie w 1902 r. Jej program zawierał się w sformułowaniu jednego z liderów ruchu Meira Bar Ilana: *Ziemia Izraela dla ludu Izraela, zgodnie z Torą [Prawem] Izraela*.

OGÓLNI SYJONIŚCI (także Organizacja Syjonistyczna w Polsce, zał. 1916) – była to najsilniejsza federacja syjonistyczna w międzywojennej Polsce, związana ze Światową Organizacją Syjonistyczną. Jej zasadniczym postulatem była utworzenie prawnie zagwarantowanej żydowskiej siedziby narodowej w Palestynie.

OHEL (hebr. namiot) – drewniany lub murowany budynek wzniesiony nad grobem zasłużonego rabina lub cadyka i jego męskich potomków. Miejsca takie do dnia dzisiejszego odwiedzane są przez chasydów z całego świata (np. Aleksandrów, Bobowa, Chrzanów, Góra Kalwaria, Kock, Lelów, Nowy Sącz).

ORTODOKSJA (gr. prawowierność; właściwie: judaizm ortodoksyjny) – odłam judaizmu, który wyodrębnił się na skutek wpływów haskali, żydowskiego oświecenia pod koniec XVIII w, a następnie m.in. emancypacji i asymilacji. W zasadzie jest on synonimem judaizmu rabinicznego. Jego wyznawcy przeciwstawiali się zmianom żydowskiego stylu życia oraz wprowadzania zmian do wszelkich form kultu religijnego. Do judaizmu ortodoksyjnego zalicza się np. ultraortodoksyjne grupy chasydzkie.

PESACH (hebr. pominięty, oszczędzony); także Pascha. Jedno z najstarszych i najważniejszych żydowskich świąt. Upamiętnia ono wybawienie Izraelitów z niewoli egipskiej. Symbolizuje także zapowiedź odkupienia świata po przyjściu Mesjasza.

RABIN (hebr. mój mistrz, nauczyciel) – przewodnik duchowy gminy żydowskiej, autorytet religijny w zakresie Prawa Mojżeszowego, posiadający certyfikat (tzw. smicha), upoważniające do piastowania wspomnianej funkcji. Rabin sprawował m.in. funkcje sądownicze, nadzorował nauczanie w szkole, udzielał ślubów, nakładał klątwy (tzw. cherem). Był powoływany i odwoływany przez członków gminy

REWIZJONIŚCI (właściwie: Organizacja Syjonistów-Rewizjonistów w Polsce, później Nowa Organizacja Syjonistyczna) – radykalna prawicowa syjonistyczna partia żydowska założona i przewodzona przez Włodzimierza Żabotyńskiego. Do roku 1935 pozostawała częścią Światowej Organizacji Syjonistycznej. Zasadniczym jej celem była zbrojna walka mająca na celu utworzenie państwa żydowskiego w Palestynie, po obu stronach rzeki Jordan.

SUKOT (hebr. suka = szałas); także Święto Kuczek lub Szałasów – jedno ze świąt rolniczych, obchodzone przez 7 dni, jesienią, po zbiorze plonów (wrzesień-październik). Wiąże się z wyjściem Izraelitów z Egiptu, a budowane przy tej okazji szałasy mają przypominać ich wędrówkę przez pustynię ku Ziemi Obiecanej oraz Boża opiekę. We wspomnianych szałasach, z dachem krytym liśćmi i gałęziami, barwnie dekorowane spożywa się posiłki, modli się, a niekiedy także nocuje. Jest to święto radosne, podczas którego spożywa się słodkie potrawy, symbolizujące dostatek, a unika się gorzkich i kwaśnych, będących oznaką gnicia i zepsucia.

SYNAGOGA (gr. zgromadzenie); także bożnica – miejsce modlitwy wyznawców judaizmu. Zazwyczaj składa się głównej sali, miejsca modlitwy dla mężczyzn. W tej części, na ścianie zwróconej w stronę Jerozolimy, znajduje się aron ha-kodesz (hebr. święta skrzynia; arka) z umieszczoną wewnątrz Torą oraz bima (hebr. podium), podwyższenie z pulpitem przeznaczone do jej czytania. Pozostałe części to sala dla kobiet i przedsionek.

SYJONIZM – żydowski ruch polityczny powstały w XIX w. postulujący odrodzenie narodowe Żydów i utworzenie państwa żydowskiego w Palestynie. Twórcą i teoretykiem ruchu był Teodor Herzl, który podstawowe swoje tezy wyłożył w wydanej w 1897 r. książce pt. *Państwo Żydowskie*. W 1897 w Bazylei odbył się I Kongres Syjonistyczny. Idee ruchu stały się rzeczywistością wraz z powstanie w Palestynie Państwa Izrael w 1948 r.

SZAMES (hebr. sługa, woźny) – urzędnik większości żydowskich instytucji i organizacji (zwany także szkolnikiem). W zależności od miejsca zatrudnienia, do jego obowiązków należało m.in.: utrzymywanie czystości w synagodze, wzywanie mężczyzn na modlitwę, pobór podatków, bycie woźnym sądowym, sekretarzem i posłańcem. Osoby piastujące taka funkcję posiadała duży społeczny prestiż, choć wywodziła się zazwyczaj z ubogich członków gminy.

SZTIBŁ (jid. mały pokój; także sztybel) – specyficzne dla Wschodniej Europy prywatne miejsce modlitwy i nauki, stanowiące centrum życia społecznego chasydów. Zazwyczaj było to niewielkich rozmiarów, skromnie urządzone miejsce.

SZUL – tradycyjne określenie oznaczające bożnicę, synagogę. Na ziemiach polskich dotyczyło przede wszystkim domów modlitwy, tzw. misnagdów, będących w opozycji do chasydów. Ponadto, Żydzi aszkenazyjscy napływający z Zachodu na ziemie polskie także używali tego terminu na określenie swoich domów modlitwy.

TALMUD (hebr. nauka, studiowanie) – termin określający zapis tradycji ustnej judaizmu, tzw. Tory Ustnej. Składa się z Miszny i Gemary. Zwiera komentarze do Tory, rabiniczne dyskusje, rozważania, wskazania moralne i przypowieści, prowadzone na przestrzeni ok. 800 lat. Powstały dwie jego kompilacje: Talmud Babiloński i Jerozolimski. Studiowanie Talmudu jest do dnia dzisiejszego zasadniczym obowiązkiem ortodoksyjnego Żyda.

TORA (hebr. prawo, nauka) – Święta księga judaizmu. Podstawowa część hebrajskiego kanonu Pisma Świętego, zwana Pięcioksięgiem Mojżesza, na którą składają się: Księga Rodzaju, Księga Wyjścia, Księga Kapłańska, Księga Liczb, Księga Powtórzonego Prawa. Dla Żydów Tora jest najświętszym obiektem kultu. Rodały, czyli zwoje Tory spisanej na pergaminie, nawinięte na drewniane wałki i ozdobnie ubrane, przechowywane są w aron ha-kodesz w synagodze i uroczyście odczytywane przez wywołanych mężczyzn podczas nabożeństw.